

KLASİK ARAP EDEBİYATININ SON ŞAİRLERİNDEN

AL-ĦAKAM AL-XUZRĪ *

A. İ. TÜREK

Şairin adı al-Ħakam b. Maemar b. Qanbar ¹ b. Cihāş b. Salama ² b. Saclaba b. Mālik b. Ṭarīf. Muḥārib'tir ³. Ad silsilesinin devamı ise Muḥārib b. Xaşafa b. Qays b. Aylān b. Mużar'dır ⁴. Şaire al-Xuzrī nisbetinin verilmesinin nedeni Muḥārib'in torunu Mālik'in esmer veya siyah renkli oluşudur ⁵.

Şairin künyesi Abū Manī' dir ⁶.

* İslām Ansiklopedisi transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır. Ancak خ harfi X ve ق harfi Q ile gösterilmiştir.

- 1 Bu adı Ağānī nâşiri Qanbar şeklinde harekelemiştir, bk. Ağānī (DK) "Abū al-Farac al-İşbahānī, al-Ağānī, Dār al-Kutub al-Mşriya, Kahire 1927/1345 den beri yayımlanmaktadır" II, 285. Lisān "İbn Manzūr al-İfriqī, Lisān al- Arab, c.I-XX, Bulak 1300-1307." VI, 430 "qnbr" de Qunbur değil Qanbar'ın bir erkek adı olduğu bildirilmektedir. İrşād al-Arib "Yāqūt al-Ħamavī ar-Rūmī, İrşād al-arīb ilā ma'rifat al-adīb, Maktabat al-Bābī al-Ħalabī va şurakāh bi-Mışr, c. I-XX, 1936-8" X, 240 Qunbur şeklinde harekelemiştir.
- 2 Salama yerine Maslama şekli Tārīx İbn Asākir "Abū al-Qāsim Ali b. Asākir, at-Tārīx al-kabīr, c.I-V, Dimaşq 1329-32" IV, 404'te görülmektedir.
- 3 1 ve 2'de gösterilen kaynaklardan başka ayrıca bk. Aclām "Xayraddīn az-Ziriklī, al-Aclām, Matba'at Kostatsomas va şurakāh, c. I-X, 1954" II, 296.
- 4 Ağānī (B) "Not 1'de gösterilen eser olup Bulak 1285'te yayımlanan baskı" XIX, 65.
- 5 Xuzr'un tekili olan axzar kelimesi aynı zamanda siyah anlamında kullanılmakta idi, bk. Ḥayavān "Cāhiz, al-Ḥayavān, Abdassalām Muḥammad Hārūn neşri, Maktabat Muştafā al-Bābī al-Ħalabī va avlādih bi-Mışr, 1938-45" III, 247, Ağānī (DK) II, 285 ve (B) XIX, 65; Tārīx İbn Asākir IV, 404.
- 6 Ağānī (DK) II, 297 ve Tārīx b. Asākir IV, 404 ve 405.

Al-Hakam, islamiyet dönemi şairlerindedir 7. Kendisinin, ileride görüleceği gibi İbn Mayyâda'nın çağdaşı olduğu kabul edilebilir 8.

Al-Aşma'î, Fuhûlat aş-şu'arâ' 'da İbn Mayyâda 9, İbn Harma 10, Ru'ba 11, al-Hakam al-Xuzrî ile Makin al-cUzrî'yi Klasik Arap Edebiyatı çağının 12 son şairleri olarak saymakta, bu şairlerin hepsini gördüğünü eklemektedir 13.

Aşma'î'nin H. 122-216 yılları arasında yaşamış olduğu 14, yukarıda gördüğünü bildirdiği şairleri en erken kendisi 18 yaşlarında iken gördüğü düşünülürse yaklaşık olarak 140/757 yılında al-Hakem al-Xuzrî'yi gördüğünü, dolayısıyla al-Hakam'ın bu tarihte sağ olduğunu kabul etmek gerekir.

İbn Mayyâda'nın şair al-Valid b. Yazid'e nedimlik yaptığı bilinmektedir 15. Al-Valid' 126/744 yılında öldüğüne göre 16 İbn Mayyâda'nın

-
- 7 İrşād al-arib X, 240.
  - 8 Ayrıca bk. Aclām II, 296.
  - 9 Ar-Rammāh b. Abrad adında olan İbn Mayyâda Emevî ve Abbâsiler zamanına yetişmiş bir şairdir. Bk. GAL (C.Brockelmann, Geschichte der Arabischen Litteratur, c. I-II, Leiden 1943-49) Suppl. (Aynı yazar ve eser, Supplementband, c. I-III, Leiden 1937-42) I, 191, 196 ile Mu' talif (Al-Hasan b. Bişr al-Âmidî, al-Mu' talif va al-Muxtelif, cAbdassattâr Ahmad Farrâc neşri, Dâr İhyâ' al-Kutub al-cArabiya, Kahire 1961) 218.
  - 10 Şair İbrâhîm b. Harma, ölümü 150/767'den sonra, bk. GAL Çevirisi (C. Brockelmann, Târih al-adab al-cArabî, naqalah ilâ al-cArabiya Dr. cAbdalhalîm an-Naccâr, Dâr al-macârif bi-Mısr, c. I-III, 1962-8) II, 70.
  - 11 Ru'ba b. al-cAccâc, ölümü 145-7/762-4, bk. GAL I, 69; Suppl. I, 90; GAL Çevirisi I, 227.
  - 12 Klasik Arap Edebiyatı çağı, genel olarak Abbâsilerden önceki Cahiliye ve Emevîler dönemleri edebiyatı ile ilgilidir. Burada sayılanlar Emevî döneminde yetişip Abbâsiler dönemi başına kadar yaşamış şairlerdir.
  - 13 Fuhûlat aş-şu'arâ' (cAl-Aşma'î, Fuhûlat aş-şu'arâ', Xafâcî ve Zaynî neşri, Kahire 1953) 53; Tabaqât b. Qutayba (İbn Qutayba, aş-Şi'r va aş-şu'arâ' Ahmad Muhammad Şâkir neşri, c. I-II, 1966-7) II, 753; Xizāna (S) (Al-Bağdâdî, Xizānat al-adab ve lubb lubāb lisān al-cArab, Kahire 1347) I, 383.
  - 14 GAL I, 104; Suppl. I, 163 ile İsl. Ans. (İslâm Ansiklopedisi, İstanbul Maarif Matbaası, 1941 den beri yayınlanmaktadır) I, 679.
  - 15 GAL Çevirisi I, 242
  - 16 Aynı eser I, 241

bu tarihte en az 20 yaşlarında bulunduğu, al-Ḥakam'ın de İbn Mayyāda'den daha yaşlı olduğunu İṣbahānī'nin ileri sürdüğüne göre¹⁷ Ḥakam'ın yaklaşık olarak 100/718 yılı civarında veya bu tarihten önce doğmuş olduğu meydana çıkar.

Tarihçi Ya'qūbī, al-Ḥakam'i sadece Arap şairlerinden biri olarak sayarken¹⁸ İbn 'Asākir onu iyi bir şair olarak tanıtmaktadır¹⁹. Al-Aṣma'ī'nin Fuḥūlat aş-ṣu'arā' 'da iletilen görüşünden, al-Ḥakam'ın, dil bakımından kullandığı kelimelerin sağlamlığına güvenilir ve dolayısıyla kendisinin eski şairlerin son fertlerinden biri olduğu anlaşılmakta ve buna göre al-Ḥakam, Klasik Arap Edebiyatının son şairlerinden biri olmaktadır²⁰.

Yāqūt ar-Rūmī, Ḥakam'i, şiirde ileride olmasına rağmen çok seci' kullanmakla nitelemektedir²¹.

Ağānī'nin ileri-sürdüğü bir rivayete göre al-Ḥakam'ın amca oğullarından biri olan Şaxr b. al-Ca'd al-Xuzrī, al-Ḥakam ile hicivleşmiş ve onun şairliği hakkındaki kanısını şu cümle ile ortaya koymuştur: Vâdinin ağaçları bana karşı ona yardım ediyor sanıyordum²².

Şaxr, bu cümle ile al-Ḥakam'ın üstünlüğüne değinmekte, Ḥakam'ın üstünlüğünü, mahiyetini tayin edemediği ve vâdinin ağaçları ile sembolize ettiği güç sayesinde gösterdiğini anlatmak istemektedir.

Şaxr'ın ileri sürdüğü bu görüş aslında al-Ḥakam'ın bir rakîbi sayılan ve onunla hicivleşen İbn Mayyāda ile ilgilidir. İbn Mayyāda Şaxr'a gelip sen amca oğluna bana karşı yardım ettin der. Bunun üzerine Şaxr yukarıdaki cevabı verir. Şaxr bununla, Ḥakam hicivde yardımsız olarak ikimizi de yendi ve bu yeniş, üstünlüğünü başkalarının yardımıyla elde etti sanmamıza yol açtı demek ister²³.

17 Ağānī (DK) II, 285.

18 Tārīx al-Ya'qūbī (Aḥmad b. Abī ya'qūb al-Ya'kūbī, Tārīx, Leiden 1883) 1, 308.

19 Tārīx İbn 'Asākir IV, 404.

20 Yukarıda not 13'te verilen kaynaklardan başka ayrıca bak. Ağānī (DK) IV, 373 ve 374, V, 263 v.d.; Vasāta (al-Curcānī, al-Vasāta bayn al-Mutanabbī va xuṣūmih, M. İbrāhīm ve Bacāvī neşri, Kahire "1951") 49; Tārīx İbn 'Asākir IV, 404 ve GAL Çevirisi I, 228. Bu kaynaklarda ayrıca Ṭufayl al-Kinānī'nin adı ileri sürülmektedir.

21 İrşād al-arīb X, 240.

22 Ağānī (DK) II, 302.

23 Not 22'de gös. yer.

Yāqūt ar-Rūmî'nin al-Hakam'den bahsederken onun hicivde kötü ve çirkin dilli "xabîs al-lisân" olduğunu ileri sürmesi onun rakîplerine karşı üstünlüğünü bir bakıma ortaya koymuş olmaktadır²⁴.

Hakam'in şiiri hakkında bilinenlere râviyesinin Reyhân b. Suvayd al-Xuzrî olduğu eklenebilir²⁵.

İbn Mayyâda ile olan ilişkilerine gelince az-Zubayr b. Bakkâr'dan al-Haramî yoluyla iletilen ve eAbdarrahmân b. al-Ahval at-Tağlibî al-Xavlânî'ye dayanan bir rivayete göre al-Hakam Peygamber mecidinde bir topluluğa şiir okurken İbn Mayyâda geçer, okunanlara kulak verir ve Hakam'e dönerek "Kaldır başını bakalım... sen kimsin?" der. Hakam başını kaldırır ve adını söyler. İbn Mayyâda, "sen bir asil olmadığın gibi gerçek bir şair de değilsin" der. Hakam ona şiirinde ne kusur bulduğunu sorar. İbn Mayyâda, okuduğu beyitlerle ilgili bir iki husus söyler. Bu defa Hakam ona adını sorar, İbn Mayyâda olduğunu öğrenince ona, "Babanda iyi bir taraf bulmuş olsaydın koyun sürücüsü annen ile anılmak yolunu seçmezdin" der²⁶ ve bu görüşme sonunda hicivleşme durumuna geçerler.

Rivayete göre bu karşılaşma aralarının bozulmasının başlangıcı olmaktadır²⁷.

Aynı şahıslar yoluyla iletilen ve eUmayr b. Zamra al-Xuzrî'ye dayanan bir başka rivayette ise al-Hakam ile İbn Mayyâda'nin bozuşmalarına yol açan olay şu şekilde anlatılmaktadır :

Al-Hakam, Xuşayla b. Murra'ya konuk olur. İbn Mayyâda, kendisinden daha yaşlı olan Hakam'e şiirini okumak ve onun şiirini dinlemek üzere uğrar. Her ikisi mecliste bulunan topluluğa şiirlerini okurlar. İbn Mayyâda, Hakam'in okuduğu belirli iki beyti beğendiğini ısrarlı bir şekilde anlatır. Hakam'in başka beyit beğenip beğenmediğini sormasına rağmen İbn Mayyâda o iki beyti beğendiğini belirtir ve ısrarla üzerlerinde durur. Hakam öfkelenir, İbn Mayyâda'nin

24 Not 21'de gös. yer.

25 Ağānî (DK) II, 294, Tārix b. eAsākir IV. 404.

26 Mayyâda kadın adıdır.

27 Ağānî (DK) II, 283-5. Buna benzer ve Aşma'î yoluyla iletilen bir rivayet için bk. Muvaşşah (Abū eUbaydallāh al-Marzubānî, al-Musvaşşah fi ma' âxiz-al-culamā' ealā aş-şucarā', al-Matbaa as-Salafiya 1343) 228, v.d. Ayrıca bk. İrşād al-arib X, 240 v.d.

belirli bir beytini ileri sürer ve beğenmediğini belirtir. Bunun üzerine her ikisi öfkelenir ve hicivleşme durumuna geçerler²⁸.

Bu iki rivayetten hangisinin doğru olduğunu ortaya koyacak kesin bir ip ucunun bulunmamasına rağmen birinci rivayet daha mantikî görünmektedir.

Buna göre İbn Mayyâda tanımadığı al-Ḥakam'ın şiir okumasını duyar, şiirini kiskanarak²⁹ ona takılır, tanışılır; sonuç olarak araları açılır ve hicivleşmeye doğru giden bir düşmanlık duygusu içinde ayrılırlar.

Her iki şairin birbirlerine karşı söylenmiş şiir ve recezlerinin çok olduğunu kaynaklar bildirmektedir³⁰. Ayrıca birbirlerine karşı ve başkalarının huzurunda naqā'iz türünden söylenmiş şiirleri bulunmaktadır. Kaynaklar bu tür şiirleri söylemek üzere zaman zaman bir yerde buluştuklarını ileri sürmektedir. Örneğin Madīna'de buluşmak üzere sözleştikleri³¹ gibi Raqam denilen yerde buluşmak üzere sözleştiklerinden³² de bahs etmektedirler.

◌Abdarrahmān b. Zabcān al-Muḥāribī'ye dayanan bir başka rivayete göre İbn Mayyāda, al-Ḥakam ve ◌Amallas b. ◌Aqīl b. ◌Ullafa komşu bulunmakta idiler. Her üçünün de Umm Caḥdar bint Ḥassān al-Murriya ile görüşmeleri vardı. Umm Caḥdar, İbn Mayyāda'yi üstün tuttuğundan al-Ḥakam ile ◌Amallas öfkelenerek onu hicvettiler³³. İbn Mayyāda ile ◌Amallas veya babası ◌Aqīl b. ◌Ullafa³⁴ arasında hicivleşmeler oldu. Al-Ḥakam ise ◌Amallas veya babasını tuttu. Bir ara İbn Mayyāda, ◌Aqīl b. ◌Ullafa'yi yenip aradan çıkmasını sağlayınca İbn Mayyāda ile Ḥakam arasındaki hicivleşmeler alevlendi³⁵.

Az-Zubayr b. Bakkār'dan al-Ḥaramī yoluyla iletilen ve Ḥakam'ın râviyesi Rayḥān b. Suvayd al-Xuzrī'ye dayanan bir rivayete göre al-Ḥakam İbn Mayyāda ile ◌Uraycā' adlı bir yerde üstünlüklerini göstermek üzere karşılıklı şiir

28 Ağānī (DK) II, 285 v.d.

29 İbn Mayyāda'nın kiskanması al-Marzubānī'nin iletmiş olduğu rivayete açıkça görülür, bk. muvaşşah 229.

30 Ağānī (DK) II, 292 ve 298.

31 Aynı eser II, 291.

32 Aynı eser II, 292. Raqam Hicâzda bir yerdir.

33 Umm Caḥdar daha sonraları İbn Mayyāda ile evlenmiş olup Ḥakam'ın bu kadın'a yazdığı hicviye için bk. İrşād al-arīb X, 241.

34 ◌Aqīl b. ◌Ullafa al-Murri islahiyet dönemi şairlerindedir. Bk. Ṭabaqāt al-Cumaḥī (Muḥammad b. Sallām al-Cumaḥī, Ṭabaqāt fuḥūl aş-şu'arā', şarahah Maḥmūd Muḥammad Şākīr, Mısır 1952) 561 v.d.

35 Ağānī (DK) II, 287-290.

okumak için sözleşirler. Hakam gelir, bekler ancak İbn Mayyāda gelmez. Daha sonra İbn Mayyāda gelir, Hakam gelmez. Daha sonraları her ikisi Himā Zariya'da buluşmak üzere sözleşirler. Hakam zengin ve nüfuzlu bir kadına konuk olarak iner. Kıtık çekilen o sıralarda İbn Mayyāda kardeşi Savbān ile gelir. Gülelerek yaklaşan İbn Mayyāda Hakam'ın elini tutarak, "sustuğum halde karşımda susmayan, barışmak üzere başvurduğum ve nüfuzu sayesinde hayvanları otlatmayı umduğum insana merhaba" der. Barışıp konuşmaya dalarlar. Akşam sıralarında İbn Mayyāda hayvanları otlatmak için ilgililerden izin koparmak üzere tavassutunu rica eder. Hakam tavassut ederek izni koparır ve her ikisi kıvaç içinde ayrılırlar³⁶.

Buraya kadar görülen rivayetlerle iki şairin aralarının açılması, çatışmaları ve son olarak barışmalarına dair olan bilgiler gözden geçirilmiş oldu. Şimdi de İbn Mayyāda'nın bu çatışmalar sonucunda Hakam'den dolayı canının yandığını gösteren kısa bir rivayet daha görelim.

Muğira bint Abi ʿAdi al-Fazāriya'ye dayanan bu rivayete göre İbn Mayyāda Şaxr b. al-Caʿd al-Xuzri ve adı geçen Abū ʿAdi ile bir araya gelir. İbn Mayyāda'nın okuduğu bir beytine Şaxr bir iki cümle ile takılır. Abū ʿAdi, "akıntı bir engelle çarptı" anlamına gelen iki mısra okuyunca İbn Mayyāda, "Xuzri'lere iki defa bulaşmam" der³⁷.

Al-Hakam'ın şiirleriyle övdüğü insanlardan biri Asvad b. Bilāl al-Muhāribi as-Suvā'i'dir.

Hakam, İbn Mayyāda'nın kabilesi efradından bazı kimseler tarafından şikāyet edilmesiyle Hicazdan Şama kaçıp ölümüyle sonuçlanan dönemde bu şahsı övmüştür³⁸.

Kaynaklara göre Hakam ayrıca ʿAvvām b. Xuvaylid oğullarını da övmüştür³⁹.

Hakam'ın fakir olduğunu İsbahāni bildirmektedir⁴⁰; aynı yazar, hicvinden çekindikleri için valilerce sayılıp sözünün geçtiğini eklemektedir⁴¹.

36 Ağāni (DK) II, 295 v.dd., Tārix b. ʿAsākir IV, 404 v.dd.

37 Ağāni (DK) II, 282 v.d.

Xuzri'ler ile al-Hakam ve Şaxr b. al-Caʿd al-Xuzri kastedilmektedir.

38 Ağāni (DK) II, 297. Ayrıca bk. Tārix b. ʿAsākir IV, 404 ve 406.

39 Tārix b. ʿAsākir IV, 404.

40 Ağāni (DK) II, 295, ayrıca bk. Tārix b. ʿAsākir IV, 405

41 Ağāni (DK) II, 292, Tārix b. ʿAsākir IV, 405.

Kaynaklar al-Ḥakam'ın divanından bahsetmedikleri gibi yazma koleksyonları arasında da böyle bir divana rastlanmış değildir. Edebî kaynaklarda da Ḥakam'ın en çok birkaç beyitlik parçalarıyla münferit beyitlerinden başka şiirine rastlamak mümkün olmamaktadır.

Şairin ölüm tarihine dair kesin bir kayıt bulunmamasına rağmen ölüm şekli ve yeri hakkında bazı bilgilere rastlanmaktadır.

İbn Mayyāda'nın topluluk efradından bazı kimseler Ḥakam'ın Murra oğulları kadınlarına dair bir şiirini İbrāhīm b. Hişām haber verip şikâyetinde bulundular. İbrāhīm b. Hişām öfkelenerek Ḥakam'ın öldürülmesini emretti. Durumdan haberdar olan Ḥakam Hicâzdan Şama kaçtı ve oradan uzaklaşmak fırsatını bulamadan öldü⁴². Yüzmeyi bilmeyen Ḥakam'ın ölümü Şam'ın ırmaklarından birinde boğulmak suretiyle oldu⁴³.

Ḥakam'ın 140/757 yılında hayatta olduğunu görmüştük⁴⁴. Zirikli, kaynak veya gerekçe göstermeksizin Ḥakam'ın ölümünü 150/767 yılı civarında olmuş göstermektedir⁴⁵. Şair, her halde ileri sürülen bu yıla yakın bir sıralarda veya bu yıldan sonraları ölmüş olmalıdır.

---

42 Ağānī (DK) II, 301; Tārīx b. cAsakir IV, 404.

43 Ağānī (DK) II, 297; Tārīx b. cAsakir IV, 404 ve 406.

44 Bk. burada s. 172.

45 Aclām II, 296